

Bogusław Dunaj
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie, Tarnów
bogdun@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7496-4396>

BADANIA POLSZCZYNY KRAKOWSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ

Słowa kluczowe: miejski język mówiony, regionalizmy leksykalne, historia badań
Keywords: urban spoken language, regional words, history of research

Powody napisania niniejszego tekstu są dwa. Po pierwsze, niedawno upłynęło 40 lat od rozpoczęcia badań nad polszczyzną mieszkańców Krakowa, więc celowy wydaje się pewien rodzaj podsumowania. Po wtóre, ukazała się właśnie książka *Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich* (Ochmann, Przybylska 2018), wyrastająca z tych badań i stanowiąca kontynuację nurtu prac nad leksyką.

Na początku pragnę wyjaśnić, co rozumiem przez określenie „polszczyzna krakowska”. Otóż oznacza ono nie zjawiska językowe specyficzne dla mieszkańców Krakowa, lecz język używany przez krakowian, tych rodowitych, jak również przybyłych z innych regionów Polski, osiadłych w tym mieście.

Język mieszkańców Krakowa (i Nowej Huty) stał się przedmiotem badań zespołowych pod koniec 1976 r. Ich inicjatorem był Mieczysław Karaś, uczony o szerokich horyzontach naukowych, pilnie śledzący nowe kierunki badań i nowe metodologie. W latach 70. XX w. nastąpił wzrost zainteresowania miejską polszczyzną mówioną i metodologią socjolingwistyczną (Dunaj 1986a). W owym czasie zaczęto też realizować zbiorowe projekty badawcze (można je uznać za poprzedniki dzisiejszych grantów). I tak w ramach problemu węzłowego 11.1.VIII.1 rozpoczęliśmy pod kierunkiem M. Karasia wstępne prace, przygotowujące realizację zakrojonego na szeroką skalę projektu. Zespół badawczy liczył kilkanaście osób. Podzielony został na

cztery podzespoły: socjolingwistyczny, fonetyczny, leksykalny i składniowy, które zajęły się na początku wstępnymi pracami. Podzespół socjolingwistyczny opracował projekt siatki czynników socjalnych i biologicznych wpływających ewentualnie na zróżnicowanie językowe środowiska wielkomiejskiego, oceniony pozytywnie (z sugestią niewielkich modyfikacji) przez socjologa. Zespoły fonetyczny i leksykalny opracowały kwestionariusze, które miały być wykorzystane do badania właściwości fonetycznych oraz leksyki mówionej. Prace podzespołu składniowego skupiały się na rozpatrywaniu problemów metodologicznych (Dunaj 1981b: 7).

Nagła śmierć Profesora Karasia 10 VIII 1977 r. zmieniła wszystko. Okres zamiętu po Jego śmierci spowodował, że do prac powrócono na początku października 1977 r. w mocno zmienionym składzie personalnym. Liczba członków zespołu uległa wyraźnemu zmniejszeniu. W zespole pozostało tylko dziesięć osób, przy czym większość stanowili początkujący badacze, stojący dopiero u progu kariery naukowej (Józef Kąs, Halina Kurek, Janina Labocha, Kazimierz Ożóg i na etatach badawczych Krystyna Rudek oraz Mariusz Frodyma). Doświadczonymi badaczami byli tylko: doc. dr hab. Jadwiga Kowalikowa, dr Aleksy Awdiejew i dr Józef Bubak, który zresztą wkrótce przeszedł do innej pracy. Funkcję kierownika zespołu powierzono piszącemu te słowa. Później następowały zmiany personalne w zespole. Niektóre osoby odeszły do innych projektów naukowych (np. M. Frodyma). Do zespołu dochodzili też nowi badacze, w 1980 r. z prowadzonego wówczas przeze mnie seminarium magisterskiego w skład zespołu weszły dwie najzdolniejsze magistrantki – Ewa Horwath i Renata Przybylska. Następnie zatrudniłem w zespole Kazimierza Sikorę (jeszcze jako studenta) i Helenę Jarosz. W 1987 r. do grona badaczy dołączyła Mirosława Mycawka.

Obejmując funkcję kierownika, stanąłem przed niełatwym zadaniem zarządzania tworzącym się dopiero niedoświadczonym zespołem badawczym o profilu radykalnie odbiegającym od moich ówczesnych zainteresowań naukowych. Wcześniej specjalizowałem się w odmiennej problematyce, mianowicie w gramatyce historycznej i historii języka polskiego. Opublikowane przeze mnie trzy książki (w tym jedna z najważniejszych moich prac poświęcona polszczyźnie XII i XIII w. (Dunaj 1975)), rozprawy i artykuły dotyczyły właśnie tych zagadnień. By sprostać nowemu, bardzo trudnemu wyzwaniu, musiałem wejść i zaangażować się w zupełnie nową problematykę i metodologię badawczą. Wydawało się, że nie uda się nam wypracować znaczących osiągnięć badawczych (spotykałem się z takimi opiniami). Rzeczywiście, przyjęta na początku formuła bardzo szerokich badań na wszystkich poziomach systemu gramatycznego i leksykalnego nie była realna i możliwa do wykonania. Wobec tego zdecydowałem się na istotną modyfikację (a raczej na radykalną zmianę) projektu badawczego. Mianowicie zaplanowałem, że prace będą przebiegać dwutorowo: a) część prac będzie realizowana zespołowo, b) oprócz tego będą prowadzone badania indywidualne, realizujące problematykę projektu, a jednocześnie służące do uzyskania stopni naukowych (przede wszystkim doktoratów, ale również magisteriów).

Prace zbiorowe w pierwszym okresie koncentrowały się na: a) wypracowaniu wstępnych założeń badań, b) gromadzeniu nagrań tekstów mówionych, ich odsłuchiowaniu i przygotowaniu do druku części zbioru. Wyniki rozważań teoretycznych zostały przedstawione na konferencji socjolingwistycznej w Mogilanach w 1977 r. (Dunaj i in. 1979). Pod koniec 1977 r. i w ciągu 1978 r. całą energię skoncentrowaliśmy na nagrywaniu tekstów oraz ich odsłuchiowaniu i zapisywaniu fonetycznie (części zbioru). Gromadziliśmy zarówno teksty spontaniczne, jak i mające charakter oficjalny. W sumie powstał bardzo cenny zbiór nagrań. Mankamentem było to, że w owym czasie dysponowaliśmy prymitywnym sprzętem do nagrywania. Różnorodność zebranych tekstów umożliwiła dokonanie wstępnej typologii tekstów przez A. Awdiejewą, J. Labochę i K. Rudek (1980). Ze zbioru zebranych i opracowanych tekstów wybraliśmy próbki i opublikowaliśmy je w postaci skryptu *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa* (Dunaj 1979) (nie mieliśmy możliwości wydania tego dzieła jako zbioru tekstów)¹.

Pora przejść do omówienia prac indywidualnych. Ich największa liczba koncentrowała się na zagadnieniach fonetycznych. Z tej problematyki dwie osoby napisały pod moim kierunkiem rozprawy doktorskie. I tak, H. Kurek zajęła się wariantywnością fonetyczną. Wybrane problemy z tego zakresu opracowała w rozprawie *Zróżnicowanie fonetyczne języka mówionego mieszkańców Krakowa (wybrane zagadnienia)*. Przeprowadzenie badań opartych na dużej próbie (340 osób) było możliwe dzięki zebraniu przez zespół i współpracujących z zespołem studentów licznych nagrań (zob. Kurek 1991). Z kolei J. Kąs zajął się wariantywnością fonetyczną w gwarach podkrakowskich wsi (włączonych w obręb wielkiego Krakowa). Wynikiem badań była rozprawa *Problem wariantywności fonetycznej w gwarach ludowych w obrębie Krakowa*. Jej skrócona wersja ukazała się w postaci książki (Kąs 1988). Wariantywność akcentu wyrazowego zbadła E. Horwath w obronionej w 1980 r. pracy magisterskiej (zob. Horwath 1984).

Kierując projektem badawczym, nie tylko zaproponowałem do opracowania istotne problemy i sprawowałem nad nimi opiekę naukową, lecz także sam prowadziłem intensywne badania. Dotyczyły one z jednej strony zagadnień teoretycznych (zob. np. Dunaj 1981c, 1985b, 1986b, 1987, 1989c), z drugiej zaś – wybranych zagadnień fonetycznych. Gruntownie zająłem się analizą i opisem rozmaitych zmian fonetycznych pojawiających się w szybkiej i mniej starannej wymowie. Rezultaty tych badań zostały opublikowane w kilku artykułach i w książce *Grupy spółgłoskowe współczesnej polszczyzny mówionej (w języku mieszkańców Krakowa)* (Dunaj 1985a). Dzięki tym pracom mogłem zrealizować postulat wysunięty przez Zdzisława Stieberta w 1966 r. (1966: 96–97) opracowania całości form *allegro*. Wymieniona książka została uhonorowana Nagrodą Miasta Krakowa.

1 Później przygotowaliśmy do druku jeszcze jeden zbiór tekstów – dłuższych wypowiedzi spontanicznych, który ostatecznie niestety nie został wydany.

Ważny nurt badań polszczyzny krakowskiej stanowiła leksyka. Było dla mnie rzeczą oczywistą, że całościowe opracowanie tak obszernej problematyki jest niemożliwe. Z tego względu przedmiotem badań stały się wybrane zagadnienia. Od początku realizacji projektu badawczego pojawił się nurt poświęcony analizie i opisowi słownictwa regionalnego. Szczególne zasługi na tym polu położyła J. Kowalikowa – autorka dwóch ważnych rozpraw (1981, 1984) oraz książki zajmującej się słownictwem młodzieży (1991). Opracowanie całościowe słownictwa regionalnego Krakowa nie było wtedy jednak możliwe ze względu na brak odpowiedniego zespołu, który udźwignąłby ciężar tak dużego dzieła.

Drugi nurt dotyczył terminologii zawodowej i słownictwa środowiskowego. Leksyce zawodowej poświęcone były m.in. wartościowe rozprawy magisterskie na temat słownictwa gastronomicznego (Magdalena Pryl) oraz terminologii szwskiej (ta ostatnia autorstwa R. Przybylskiej – zob. 1984a i 1984b). Kilka magistrantek zajęło się analizą słownictwa i frazeologii uczniów oraz studentów.

Oprócz prac indywidualnych zespół opracował też ważne dzieło zbiorowe, mianowicie *Słownik frekwencyjny nieoficjalnej odmiany polszczyzny mówionej* (na próbie liczącej 100 tys. wyrazów tekstowych). Waler tego dzieła polegał przede wszystkim na wypracowaniu nowych zasad analizy. Bardzo inspirujące były tu spotkania dyskusyjne z prof. Romanem Laskowskim. Wcześniejsze opracowania (zob. np. Zgółkowa 1983) wydzielaly wyrazy tekstowe na podstawie niesatysfakcjonującego i zawodnego, acz wygodnego kryterium ortograficznego. W naszej pracy dokonaliśmy segmentacji na podstawie kryteriów tekstowych. Wielu kłopotów nastęrczało konstruowanie leksemów. Wcześniejsze słowniki frekwencyjne były w tym względie niekonsekwentne, gdyż segmentowały teksty na słowoformy, ale później zestawiały listy rangowe leksemów, nie rozwiązując zasadniczego problemu stosunku leksemów do wyrazów tekstowych. Odejsie od tradycyjnych zasad analizy okazało się również interesujące w odniesieniu do klasyfikacji leksemów. Przyjęta przez nas (za R. Laskowskim) syntaktyczna klasyfikacja leksemów okazała się w szczegółach za wąska. Teksty mówione dowiodły potrzeby wydzielenia jako osobnej klasy jednostek organizujących tekst i wykładników funkcji fatycznej (np. *wiesz co, słuchaj*). Ten – w moim przekonaniu – interesujący słownik pozostał niestety w maszynopisie, nie mieliśmy bowiem możliwości opublikowania go. Stało się to z niewątpliwą szkodą dla nauki. Wysiłek naukowy włożony w jego opracowanie nie poszedł jednak na marne. Ferment naukowy towarzyszący przygotowaniu tego dzieła procentował później, gdy w pierwszej połowie lat 90. opracowywaliśmy *Słownik współczesnego języka polskiego* (SWJP).

Problematyka *stricte* składniowa zajmowała mniej miejsca w naszych badaniach. Najważniejszy nurt stanowiła analiza struktury dialogu w języku mówionym. Problem ten opracowywała Krystyna Data, autorka licznych artykułów na ten temat. Poświęconą temu zagadnieniu monografię *Struktura dialogu we współczesnej polszczyźnie mówionej* ukończyła i opublikowała znacznie później (zob. Data 2011). Na jej podstawie uzyskała stopień doktora.

W badaniach polszczyzny mówionej ważny okazał się nurt pragmatyngwistyczny. Wyrastające z pragmatyki językowej prace nawiązywały po części do leksyki, po części zaś do składni. Wśród nich najważniejsze były dwie. Autorem jednej z nich był K. Ożóg, który napisał obszerną, przeszło 400-stronicową monografię doktorską *Zwroty grzecznościowe w języku mówionym mieszkańców Krakowa – studium socjolingwistyczne* (mocno skrócona wersja tej rozprawy ukazała się w 1990 r. – zob. Ożóg 1990a). Zaproponowany przeze mnie temat rozprawy doktorskiej stanowił *novum* w ówczesnej lingwistyce polskiej i zainspirował później innych badaczy do zajęcia się tą problematyką (por. np. Marcjanik 2007).

Nowatorska była również rozprawa doktorska J. Labochy *Składnia żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej* (por. Labocha 1985, 1986, 2019). Również tę znakomitą pracę trzeba uznać za prekursorską w polskiej literaturze językoznawczej. Punktem wyjścia analizy były określone kategorie semantyczne (różne stopnie żądania, np. rozkaz, prośba). Autorka zbadała, jakie struktury językowe mogą wyrażać w języku mówionym dane kategorie i jakie czynniki warunkują użycie w akcie mowy danej struktury.

W ten nurt badań wpisała się również obroniona w 1982 r. rozprawa magisterska Krystyny Garbacewicz-Charkiewicz *Sposoby wyrażania życzenia w polszczyźnie mówionej*.

W badaniach polszczyzny mówionej mieszkańców Krakowa nieco uwagi poświęcono także gwarze miejskiej. Wartościowe prace dotyczące tej problematyki napisali Bożena Ostachowska (na temat gwary miejskiej Zwierzyńca) i K. Sikora (1988), który przebadął fonetykę i fonologię rodzimego środowiska z Bronowic Wielkich. Równie interesująca była praca Krystyny Tęczar (1981) poświęcona językowi mieszkańców Nowej Huty przybyłych ze wsi.

W późniejszym okresie prowadzone były także prace nad koncepcją gramatyki komunikacyjnej języka polskiego (por. Dunaj, Ożóg 1991: 7, 9–38).

Plonem badań kierowanym przeze mnie zespołu były nie tylko liczne prace szczegółowe (monografie, rozprawy, artykuły), ale również napisana przeze mnie pierwsza część syntezy *Język mieszkańców Krakowa. Zagadnienia teoretyczne, fonetyka, fleksja* (Dunaj 1989a). Ukończona w 1985 r. czekała cztery lata na druk (z powodu braku papieru!). Był to pierwszy, i jak dotąd jedyny, syntetyczny, w pełni naukowy opis takiej problematyki². W sumie opublikowaliśmy dziewięć książek: cztery tomy zbiorowe (Dunaj 1979, 1981a, 1984; Dunaj, Ożóg 1991) i sześć monografii autorskich (Dunaj 1985a, 1989a; Kąś 1988; Ożóg 1990a; Data 2011; Labocha 2019). Wyniki badań nad społeczną stratyfikacją języka polskiego w Krakowie przedstawiłem w renomowanym piśmie o zasięgu światowym (zob. Dunaj 1989b).

2 Cenna praca Moniki Gruchmanowej, Małgorzaty Witaszek-Samborskiej i Małgorzaty Żak-Święcickiej *Mowa mieszkańców Poznania* (1986) ma charakter po części popularnonaukowy.

Prowadzone pod moim kierunkiem przez kilkanaście lat intensywne badania polszczyzny mówionej Krakowa wywarły bardzo silny wpływ na językoznawstwo uprawiane na polonistyce na Uniwersytecie Jagiellońskim. Badania te stanowiły źródło inspiracji do rozwijania i opracowywania innych problemów. I tak np. przyjęcie się specyficznie wypowiedzi mówionych skłoniło K. Ożoga do zajęcia się opisem elementów metatekstowych. Kartoteka i taśmoteka naszego zespołu dostarczyła obszernego materiału. Rezultatem badań była bardzo cenna monografia *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)* (Ożóg 1990b). Odwołuje się do niej wielu badaczy. Z kolei H. Kurek wypracowaną we wspomnianej wyżej rozprawie doktorskiej metodę badania wariantywności fonetycznej zastosowała do opisu socjolingwistycznego wariantywności w gwarach (zob. Kurek 1990).

Te nowatorskie, często pionierskie prace stały się też źródłem inspiracji dla badaczy z innych ośrodków, o czym wspomniałem już wyżej, omawiając badania nad grzecznością językową.

Rezultaty tych wielokierunkowych, rozległych badań sprawiły, że w Krakowie powstał czołowy, niewątpliwie jeden z najważniejszych ośrodków badań polszczyzny miejskiej (mówionej). Badania te wywarły bardzo istotny wpływ nie tylko na kształt językoznawstwa uprawianego na polonistyce na Uniwersytecie Jagiellońskim, ale także na rozwój samodzielnej kadry. Trzeba podkreślić, że prawie wszystkie osoby kierujące obecnie katedrami językoznawczymi Wydziału Polonistyki UJ opanowały warsztat naukowy w kierowanym przeze mnie zespole (por.: R. Przybylska – Katedra Historii Języka i Dialektologii, J. Labocha – Katedra Współczesnego Języka Polskiego, H. Kurek – Katedra Lingwistyki Kulturowej i Socjolingwistyki). Z kolei K. Ożóg po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego przeniósł się w rodzinne strony i jako pracownik Uniwersytetu Rzeszowskiego i dyrektor tamtejszej polonistyki wpłynął w decydujący sposób na podniesienie poziomu i rangi językoznawstwa w tym ośrodku³.

Nie byłoby tego wszystkiego gdyby nie M. Karaś. Choć los sprawił, że dane Mu było kierować pracami zespołu ledwie kilka miesięcy, to odegrał On rolę – można by rzec – detonatora, uruchamiającego nowy kierunek badań. W tym miejscu pojawia się pytanie, czy zrealizowaliśmy zadanie, które spadło na nas po śmierci Profesora Karasia. Patrząc z długiej perspektywy, mogę pokusić się o stwierdzenie, że sprostałemu temu zadaniu. Lata żmudnej, niekiedy wręcz wyczerpującej pracy, umiejętność godzenia prac zbiorowych i indywidualnych, chęć zrobienia czegoś nowego, towarzyszący badaniom entuzjazm sprawiły, że nie ma powodu, by wstydzić się naszych osiągnięć badawczych.

3 Niniejszy tekst nie omawia całości badań językoznawczych prowadzonych w Instytucie Filologii Polskiej Wydziału Filologicznego UJ (m.in. cennych badań kierowanych przez prof. Zofię Kurzową), gdyż nie jest to cel artykułu.

Trwające kilkanaście lat intensywne badania zostały zahamowane z prostej przyczyny, mianowicie w nowej rzeczywistości lat 90. XX w. skończyło się finansowanie projektu badawczego. Członków zespołu czekały nowe wyzwania, przede wszystkim realizacja indywidualnych tematów, niekiedy zresztą – jak wspomniałem wyżej – wyrastających z wcześniejszych problemów i prac badawczych lub do nich nawiązujących.

Doświadczenie zdobyte w trakcie wieloletnich badań okazało się bardzo przydatne wtedy, gdy zajęliśmy się opracowywaniem SWJP. Geneza tego dzieła była następująca. W pierwszej połowie lat 90. zwróciło się do mnie wydawnictwo Wilga z Warszawy z propozycją opracowania nowego słownika języka polskiego. Dostępne w owym czasie słowniki (np. SJPSz) nie odzwierciedlały dynamicznych zmian dokonujących się w leksyce po przełomie w 1989 r. Nie ulega wątpliwości, że nie podjęlibyśmy tego wyzwania gdyby nie duże doświadczenie zdobyte w trakcie prac nad *Słownikiem frekwencyjnym nieoficjalnej odmiany polszczyzny mówionej*. Wcześniejsze przemyślenia leksykograficzne pozwoliły mi opracować podstawowe założenia tego dzieła. Zostały one przedyskutowane i doprecyzowane w gronie autorów słownika. W skład ścisłego zespołu autorskiego weszły osoby biorące wcześniej udział w badaniach polszczyzny mówionej mieszkańców Krakowa, mianowicie, oprócz piszącego te słowa – redaktora naukowego i współautora słownika – J. Kąś, M. Mycawka, R. Przybylska i K. Sikora. Słownik ten przełamywał monopol leksykograficzny ośrodka warszawskiego w zakresie słowników współczesnego języka. Zaproponowane przez nas rozwiązania (m.in. nowy sposób ujęcia i opisywania jednostek frazeologicznych opracowany przez K. Sikorę) odbiegały w istotny sposób od dotychczasowej praktyki leksykograficznej.

SWJP (drugie wydanie znacznie zmienione i szczególnie godne polecenia użytkownikom – 2001), a także opracowane na jego podstawie mniejsze słowniki (*Popularny słownik języka polskiego* (Dunaj 1999) i *Nowy słownik języka polskiego* (Dunaj 2005)) nie tylko umożliwiły zdobycie praktycznego doświadczenia leksykograficznego przez ścisły zespół autorski, ale były też szkołą leksykograficzną dla początkujących badaczy. Autor znakomitych słowników gwarowych: *Słownika gwary orawskiej* (KąśSGO) i wydawanego sukcesywnie *Ilustrowanego leksykonu gwary i kultury podhalańskiej* (KąśILG) J. Kąś docenił znaczenie doświadczenia zdobytego w trakcie prac nad wspomnianymi słownikami. Słownik ten umożliwił także wykształcenie w zakresie leksykografii początkujących badaczy, w owym czasie jeszcze studentów: Donaty Ochmann, Artura Czesaka, Arkadiusza Latuska i in.

Opracowywanie słownika okazało się też źródłem inspiracji do podjęcia problematyki badawczej obecnej w okresie intensywnych badań języka mówionego mieszkańców Krakowa, mianowicie regionalizmów leksykalnych. Prace nad słownikiem dostarczyły interesujących spostrzeżeń. Okazało się, że niekiedy korektorki z Warszawy używały innych form niż autorzy krakowscy. I tak np. sugerowano nam, by podane w słowniku hasło *dłubacz* zamienić na używaną w Warszawie postać *dłubek*.

Konfrontacja ze słownikami warszawskimi pozwoliła zwrócić uwagę także na inne różnice regionalne, np. *klęsnąć* ('o obrzęku: zmniejszać się') w opozycji do północnego *tęchnąć*. Czytelnicy słownika wskazali nam jeszcze inne regionalizmy, np. północne *połowinki* w opozycji do wyłącznej w Krakowie (i nie tylko) formy *półmetek*.

Te obserwacje zainspirowały mnie i M. Mycawkę do bliższego przyjrzenia się problematyce regionalizmów leksykalnych. Poczynając od 2002 r., opublikowaliśmy kilka artykułów (zob. Dunaj, Mycawka 2002, 2004, 2006) o charakterze po części teoretycznym, po części materiałowym (zob. też Dunaj 2010).

Pilna potrzeba badań regionalizmów leksykalnych skłoniła mnie do zajęcia się tą problematyką na moich seminariach magisterskich. W ciągu 10 lat (w latach 2001–2011) napisano pod moim kierunkiem dwadzieścia osiem prac magisterskich poświęconych regionalizmom leksykalnym występującym w mowie mieszkańców różnych miast i miasteczek. Większość przebadanych miejscowości znajduje się na terenie Małopolski, por.: Bochnia, Brzesko, Czchów, Częstochowa, Dąbrowa Tarnowska, Dębica, Dobczyce, Jaworzno, Kielce, Kraków, Krosno, Myślenice, Nowy Sącz, Pilzno, Sandomierz, Sanok, Tarnobrzeg, Tarnów, Tuchów, Zakopane, Zawiercie, też Rzgów k. Łodzi. Zbadano nadto regionalizmy leksykalne używane przez mieszkańców kilku miast śląskich, por.: Cieszyn, Mikołów, Opole, Tychy. Jedna praca dotyczyła Sobótki k. Wrocławia, inna zaś położonego na północy Węgorzewa. Dobór badanych miast był uwarunkowany miejscem zamieszkania osób piszących prace. Chodziło bowiem o to, że osoba wywodząca się z danego miasta miała łatwiejszy dostęp do informatorów. Materiał zbierano za pomocą opracowanego na seminariach kwestionariusza. W celu zwiększenia wiarygodności materiału w każdej miejscowości przebadano piętnaście osób. Te bardzo cenne, przynoszące wiele wartościowego materiału prace wypełniają całą półkę w bibliotece. W tym miejscu pragnę wyrazić ubolewanie, że w *Słowniku regionalizmów krakowskich* w części poświęconej historii badań nad polszczyzną mówioną mieszkańców Krakowa i regionalizmami nie pojawiło się ani jedno zdanie na ten temat. Wydaje się rzeczą wątpliwą, by bez wspomnianych wyżej prac teoretycznych referowanych na zebraniach Katedry Historii Języka i Dialektologii i lawiny prac magisterskich na temat regionalizmów podjęto się opracowania bardzo potrzebnego dzieła, mianowicie *Powiedziane po krakowsku...*

Prowadzone pod moim kierunkiem wieloletnie badania regionalizmów leksykalnych wytworzyły odpowiedni klimat naukowy do realizacji tego słownika. Przedsięwzięciem tym zajęli się moi uczniowie i uczniowie moich uczniów (jak to określił ongiś śp. Profesor Marian Kucała – wnuki naukowe). W gronie autorów omawianego dzieła znalazła się m.in. dr Sylwia Przęczek-Kisielak, która pod moim kierunkiem napisała bardzo dobrą rozprawę magisterską na temat regionalizmów leksykalnych w języku mieszkańców Myślenic (obronioną z wyróżnieniem).

Przejdźmy jednak do uwag na temat dzieła *Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich* (Ochmann, Przybylska 2018). Nie jest to bynajmniej

recenzja tej pracy, tylko próba sformułowania kilku problemów metodologicznych, a także zwrócenia uwagi na pewne szczegóły materiałowe. Na początku pragnę stwierdzić, że jest to słownik potrzebny ze względu na wagę i znaczenie (historyczne i współczesne) Krakowa dla polszczyzny. Wpisuje się on w nurt opracowań leksyko-graficznych polszczyzny regionalnej, takich jak *Słownik gwary miejskiej Poznania* (Gruchmanowa, Walczak 1997) i *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi (konteksty historyczne, społeczne, kulturowe)* (Bieńkowska, Cybulski, Umińska-Tytoń 2007).

Przed rozpoczęciem prac nad takim słownikiem należało podjąć kilka decyzji co do charakteru i zakresu takiego dzieła. Pierwszy problem dotyczy zasięgu czasowego: 1) czy ma to być słownik po części historyczny, 2) czy materiał ma obejmować tylko jednostki używane współcześnie. Drugi problem związany jest z zakresem socjalnym: 1) czy uwzględniać w słowniku wyłącznie regionalizmy, 2) czy też sięgnąć do dialektyzmów występujących w gwarze miejskiej.

Jeśli chodzi o pierwszy problem, to autorzy słownika przyjęli słuszne rozwiązanie, że w opracowanym zbiorze znajdują się nie tylko formy używane współcześnie (rzadsze), ale również przykłady występujące dawniej w mowie mieszkańców Krakowa (częstsze). Realizację takiego założenia umożliwiło wykorzystanie licznych źródeł pisanych. Obok tego należało jednak uwzględnić w większym zakresie współczesny język mówiony. Tęgo typu badania są koniecznym uzupełnieniem materiałów historycznych, wydobytych ze źródeł pisanych. Ich znaczenie pokazały dobitnie wspomniane poprzednio prace J. Kowalikowej (1981, 1984, 1991). Propozycję sposobu prowadzenia takich badań przedstawił w artykule z 2006 r. (Dunaj, Mycałka 2006: 70–71). Uważam, że w nowym wydaniu słownika bezwzględnie muszą się znaleźć wyniki takich uzupełniających badań. Korzystanie z różnych materiałów znajdujących się w Internecie nie wystarcza.

Niełatwy do rozstrzygnięcia jest problem, czy w słowniku winny znaleźć się tylko regionalizmy, czy uwzględnić w nim również dialektyzmy występujące w gwarze miejskiej (por. teoretyczne uwagi na temat relacji regionalizm–dialektyzm w: *ibid.*: 71–72). Tytuł *Słownik regionalizmów krakowskich* zdaje się sugerować, że znalazły się w nim wyłącznie regionalizmy. Lektura tekstu słownika dowodzi, że są w nim również dialektyzmy (np. *wyny*). Autorzy słownika poznańskiego założyli, że ich opracowanie obejmie szerszy materiał leksykalny, stąd w tytule *gwara poznańska*. Dopiero w części analitycznej (zob. s. 68–69) wymieniono wyrazy określone mianem regionalizmów. Dodajmy, że przeprowadzenie ostrej granicy pomiędzy regionalizmami a dialektyzmami jest bardzo trudne, a właściwie niemożliwe.

Jest rzeczą oczywistą, że wyrazy traktowane jako regionalizmy krakowskie mają przeważnie szerszy zasięg. Wyłącznie krakowskie są określenia pewnych obiektów charakterystycznych dla Krakowa, takich jak: *Adaś*, *Jagiellonka* czy *Wielka Łąka*. Uważam, że ze względów kulturowych słusznie znalazły się one w słowniku. Zdecydowana większość wyrazów ma większy zasięg. *Nota bene* brakuje mi w hasłach bardzo przydatnych informacji z kartoteki *Słownika gwar polskich PAN* (KSGP) na

temat występowania i zasięgu danych jednostek w gwarach (takie informacje przynosi słownik poznański).

Dobór haseł do słownika niósł trudności dwojakiego rodzaju: 1) nieuwzględnienie w słowniku niektórych regionalizmów, 2) zakwalifikowanie do zbioru haseł form niebędących regionalizmami. Autorzy mieli pełną świadomość tego, że nie sposób sporządzić pełnego zbioru jednostek regionalnych, dlatego proszą czytelników o nadsyłanie uzupełnień. W tym miejscu upomnę się o wskazywany przez nas (zob. Dunaj, Mycawka 2002: 110) czasownik *klęsnąć*, występujący w Krakowie, a także innych miastach małopolskich, zwłaszcza na południu. Na północy używa się w tym znaczeniu czasownika *tęchnąć* (występuje on już np. w Sandomierzu). Zapewne regionalizmem krakowskim jest wyraz *siatka* w zn. ‘torba na zakupy’. Tak na ten temat pisze krakowski dziennikarz: „»Siatka« to w Krakowie synonim torby na zakupy, reklamówki itp. (na straganie: Zapakować borówki? Dziękuję, mam swoją siateczkę)” („Sieci” 2018, nr 30, s. 87). Poczynione obserwacje pozwalają stwierdzić, że w takim znaczeniu wyraz ten jest używany w Krakowie bardzo często (powszechnie?). Jako zabawną ciekawostkę podam też zasłyszaną ongiś w przedszkolu wypowiedź matki o zachowaniu córki: „Ta torba nie dała mi siatki”.

Jeśli chodzi o wątpliwe (rzekome) regionalizmy, to odniosę się tu do hasła *cymbergaj* (s. 127–128). Nawet jeśli ta gra i jej nazwa wywodzą się z pogranicza morawskiego (jak piszą autorzy słownika), to w latach świetności (na pewno były to lata 50. XX w.) występowała ona w całej Polsce. W czasach, kiedy nie śniło się jeszcze o Internecie i związanych z nim wyrafinowanych grach, była to jedna z popularniejszych rozrywek uczniów (piszący te słowa grał namiętnie w cymbergaja na północy Polski w Malborku). Słowniki nie rejestrowały tego wyrazu (np. brak go w SJPD). Wyraz ten umieściłem dopiero w SWJP. Sumując: jeśli gra i jej nazwa były w pewnym momencie ogólnopolskie, to ich krakowskość wydaje się dość wątpliwa.

Celem sformułowanych wyżej uwag i sugestii jest wywołanie szerszej dyskusji, która pomoże udoskonalić następne wydanie omawianego słownika. Gdyby taka dyskusja odbyła się wcześniej i gdyby na temat koncepcji słownika mogli się wypowiedzieć badacze zajmujący się od lat problematyką regionalizmów, można by było uniknąć różnych wątpliwości. Niestety, takiej możliwości nie było. Sądzę, że przed drugim wydaniem słownika taka dyskusja winna się odbyć.

Literatura

- AWDIEJEW A., LABOCHA J., RUDEK K., 1980, *O typologii tekstów języka mówionego*, „Polonica” VI, s. 181–188.
- BIEŃKOWSKA D., CYBULSKI M., UMIŃSKA-TYTOŃ E., 2007, *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi (konteksty historyczne, społeczne, kulturowe)*, Łódź.
- DATA K., 2011, *Struktura dialogu we współczesnej polszczyźnie mówionej*, Kraków.

- DUNAJ B., 1975, *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 46, Kraków.
- DUNAJ B. (red.), 1979, *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*, Kraków.
- DUNAJ B. (red.), 1981a, *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 70, Kraków.
- DUNAJ B., 1981b, *Badania języka mówionego mieszkańców Krakowa*, [w:] idem (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 70, Kraków, s. 7–10.
- DUNAJ B., 1981c, *Odmiana oficjalna i nieoficjalna języka mówionego*, [w:] idem (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 70, Kraków, s. 11–20.
- DUNAJ B. (red.), 1984, *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 2*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 79, Kraków.
- DUNAJ B., 1985a, *Grupy spółgłoskowe współczesnej polszczyzny mówionej (w języku mieszkańców Krakowa)*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 83, Kraków.
- DUNAJ B., 1985b, *Sytuacja komunikacyjna a zróżnicowanie polszczyzny mówionej*, „Język Polski” LXV, s. 88–98.
- DUNAJ B., 1986a, *Research into the Spoken Language in Poland in the Last Decade with Particular Reference to Cracow*, [w:] idem (red.), *Badania języka mówionego w Polsce i w Niemczech*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 84, Kraków, s. 49–70.
- DUNAJ B., 1986b, *Dialektologia a socjolingwistyka*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica” t. 12, s. 15–23.
- DUNAJ B., 1987, *O kilku problemach metodologicznych socjolingwistycznych badań języka mówionego (w świetle dotychczasowych doświadczeń)*, „Socjolingwistyka” VI, s. 29–37.
- DUNAJ B., 1989a, *Język mieszkańców Krakowa, cz. I: Zagadnienia teoretyczne, fonetyka, fleksja*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 88, Warszawa – Kraków.
- DUNAJ B., 1989b, *Research into the Social Stratification of Polish in Cracow: Methods and Results*, „International Journal of the Sociology of Language” 78, s. 29–42, [on-line:] <https://doi.org/10.1515/ijsl.1989.78.29>.
- DUNAJ B., 1989c, *The Levels and the Nature of Variable Constraints*, [w:] idem, J. Jachnow, J. Kowalik, M. T. Michalewska, Ch. Sappok, *Gesprochene Sprache – Język mówiony. 2. Gemeinschaftsarbeit im Rahmen der Universitätspartnerschaft Bochum – Krakau*, Bochum, s. 53–58.
- DUNAJ B. (red.), 1999, *Popularny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- DUNAJ B. (red.), 2005, *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa.
- DUNAJ B., 2010, *Zróżnicowanie regionalne współczesnej leksyki*, [w:] J.S. Gruchała, H. Kurek (red.), *Silva rerum philologicarum. Studia ofiarowane Profesor Marii Strycharskiej-Brzezynie z okazji Jej jubileuszu*, „Biblioteka LingVariów”, t. 10, Kraków, s. 89–95.
- DUNAJ B., AWDIEJEW A., KOWALIK J., KUREK H., OŻÓG K., 1979, *Ogólne założenia badań języka mówionego Krakowa i Nowej Huty*, „Socjolingwistyka” II, s. 77–85.
- DUNAJ B., MYCAWKA M., 2002, *Badania regionalizmów leksykalnych*, [w:] S. Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejnie*, Łódź, s. 105–110.
- DUNAJ B., MYCAWKA M., 2004, *Kto przynosi prezenty pod choinkę, czyli o współczesnych regionalizmach leksykalnych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XLIX, s. 141–147.

- DUNAJ B., MYCAWKA M., 2006, *Regionalizmy leksykalne w badaniach polszczyzny miejskiej*, [w:] M. Świącicka (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 64–76.
- DUNAJ B., OŻÓG K. (red.), 1991, *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 3*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 107, Kraków.
- GRUCHMANOWA M., WALCZAK B. (red.), 1997, *Słownik gwary miejskiej Poznania*, Poznań.
- GRUCHMANOWA M., WITASZEK-SAMBORSKA M., ŻAK-ŚWIĘCICKA M., 1986, *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań.
- HORWATH E., 1984, *Wpływ czynników socjalnych na akcent form czasu przeszłego i trybu przypuszczającego w języku mieszkańców Krakowa*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 2*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 79, Kraków, s. 51–71.
- KĄŚILG: J. Kąś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I: A–B, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz 2015.
- KĄŚSGO: J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003.
- KĄŚ J., 1988, *Wariantywność fonetyczna w mowie ludności wiejskiej obrzeży Krakowa*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 90, Kraków.
- KOWALIK J., 1981, *Niektóre regionalizmy leksykalne w mowie młodzieży szkolnej Krakowa*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 70, Kraków, s. 69–87.
- KOWALIK J., 1984, *Regionalizmy leksykalne w mowie mieszkańców Krakowa*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 2*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 79, Kraków, s. 123–145.
- KOWALIKOWA J., 1991, *Słownictwo młodych mieszkańców Krakowa*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 105, Kraków.
- KSGP: *Kartoteka Słownika gwar polskich* w Zakładzie Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie.
- KUREK H., 1990, *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowiska wiejskiego (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)*, Kraków.
- KUREK H., 1991, *Zróżnicowanie fonetyczne języka mówionego mieszkańców Krakowa (wybrane zagadnienia)*, [w:] B. Dunaj, K. Ożóg (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 3*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 107, Kraków, s. 147–156.
- LABOCHA J., 1985, *Sposoby wyrażania żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, cz. 1, „Polonica” XI, s. 119–146.
- LABOCHA J., 1986, *Sposoby wyrażania żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, cz. 2, „Polonica” XII, s. 203–217.
- LABOCHA J., 2019, *Składnia żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*, „Biblioteka LingVariów”, t. 27, Kraków.
- MARCJANIK M., 2007, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa.
- OCHMANN D., PRZYBYLSKA R. (red.), 2018, *Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich*, Kraków.
- OŻÓG K., 1990a, *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 98, Kraków.
- OŻÓG K., 1990b, *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej: wybrane zagadnienia*, Kraków.

- PRZYBYLSKA R., 1984a, *Problem opisu i klasyfikacji słownictwa fachowego*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 2*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 79, Kraków, s. 159–173.
- PRZYBYLSKA R., 1984b, *Wyrazy zapożyczone w języku zawodowym (na przykładzie leksyki profesjonalnej szweców krakowskich)*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 2*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 79, Kraków, s. 175–182.
- SIKORA K., 1988, *Zróżnicowanie systemu fonologicznego gwary miejskiej Bronowic Wielkich w Krakowie*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Studenckie Zeszyty Językoznawcze”, z. 1, Kraków, s. 13–39.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SJPSz: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978–1981.
- STIEBER Z., 1966, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa.
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996 (wyd. 2 – 2001).
- TĘCZAR K., 1981, *Wpływ czynników socjalnych na adaptację językową ludności wiejskiej w środowisku wielkomiejskim (na przykładzie Nowej Huty)*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 70, Kraków, s. 121–131.
- ZGÓŁKOWA H., 1983, *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*, Poznań.

The Past and the Present of Research into Cracow Polish

Summary

The paper presents the history of research into the urban spoken Polish of Cracow. Its most intensive period fell between 1976 and 1991. The research project was initiated by Professor M. Karaś. After his untimely death in 1977, the work was directed by Professor B. Dunaj. It was twin-track; both collective and individual studies were carried out. Under the supervision of B. Dunaj, five doctoral theses have been written; in total, nine books have been published: four collective and five individual ones. Some collective works have not been published, i.a. *Słownik frekwencyjny nieoficjalnej odmiany polszczyzny mówionej* ('A frequency dictionary of an unofficial variety of spoken Polish'). Also other projects grew out of the research into the language spoken in Cracow, e.g. *Słownik współczesnego języka polskiego* (1996; 'A dictionary of contemporary Polish'). In the first decade of the 21st century, B. Dunaj and M. Mycawka conducted research into regional vocabulary, focusing primarily on theoretical problems. Under the supervision of B. Dunaj, 28 unpublished monographies have been prepared on the subject of regional words in the speech of inhabitants of selected towns (mainly in Lesser Poland). In 2018, the dictionary *Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich* ('Said like in Cracow. A dictionary of Cracow regional words', ed. by D. Ochmann and R. Przybylska) has been published, growing out of and referring to previous research. The present paper presents the controversial methodological problems related to research into regional vocabulary.